

SPELEOLOŠKA DJELATNOST I. V. VALVASORA U HRVATSKOJ (povodom tristote obljetnice smrti)

Vlado Božić

Uz proslavu 300-te obljetnice objavljene knjige "Slava vojvodine Krajinske" slovenskog plemića Ivana Valvasora, slovenski su speleolozi u proteklih nekoliko godina objavili više djela posvećenih svomu slavnom prethodniku i tako proširili dosadašnje saznanje o njemu. Proučavanju Valvasorovih djela pridružili su se i hrvatski speleolozi i tada ustanovili da je speleološka djelatnost I. V. Valvasora u Hrvatskoj, suprotno ranijem mišljenju, bila relativno mala u usporedbi sa speleološkom djelatnosti u Sloveniji ali ipak značajna za vrijeme u kojemu je ostvarena.

Slovinci su tog plemića zvali Janez Vajkard Valvasor, a Nijemci Iohan Weyhart Valvassor. Rodio se u Ljubljani 27. svibnja 1641., a umro 19. listopada 1693. u Krškomb. Školovao se dugo i na raznim mjestima. Najprije je u Ljubljani završio retoriku kod Isusovaca 1659., zatim je otišao na studijsko putovanje u Njemačku, pa 1669. u Italiju, Švicarsku, Francusku i Afriku. Od 1670. do 1672. u Lyonu je studirao povijest, arheologiju, matematiku, k tome magiju i alkemiju. Nakon toga se vratio u domovinu i kupio dvorac Bogenšprek kod Litije (oko 30 km od Ljubljne) i tu započeo sređivati sve što

je na dotadašnjim putovanjima prikupio, a to su bile knjige (oko 10000), grafike rukopisi umjetnine, novac, plemićki grbovi, artefakti i dr. Dvorac je pretvorio u neku vrstu muzeja-akademije, u koji je doveo mnoge poznate znanstvenike da surađuju na objavljivanju rezultata njegova raznolikog rada. U dvorcu je uredio i tiskaru za bakrorez. Među suradnicima je bilo i znanstvenika iz Njemačke i Nizozemske, a tu je dvije godine radio i naš književnik i bakrorezac Pavao Ritter Vitezović.

Po povratku u domovinu pa gotovo do same smrti neumorno je istraživao kraške fenomene. Prokrstaro je cijelu ondašnju Kranjsku (Sloveniju) i dio Hrvatske (onda pod Austrijom), a sudjelovao je i u borbama protiv Turaka kod Senja. Speleološkim istraživanjima bavio se od 1678. do 1689. Kroz to vrijeme istražio je mnogo špilja i jama u Sloveniji, a za sve što je bilo uz njih vezano nastojao je logično objasniti. Bio je prvi Slovenac koji je sustavno počeo istraživati slovenski kras te pokušao špilje i jame prikazati grafički (nacrtom). Prvi špiljski nacrt (skica) u Sloveniji objavljen je 1687. za Podpešku špilju kod Dobropolja.

Kao svjetski poznati znanstvenik

Ivan Vajkard Valvasor

izmjenjivao je rasprave sa članovima Kraljevskog društva u Londonu (Royal Society). U jednoj od njih dao je već spomenuti nacrt Podpeške špilje. To je prvi ili najstariji slovenski speleološki nacrt, četvrti u svijetu.

Te iste godine bio je pozvan u London da usmeno obrazloži svoje teorije o podzemlju Cerkniškog jezera. Uz pomoć engleskog znanstvenika Halleya (kasnije poznatog po otkriću - Halleyevom kometu) načinio je model jezera s izvorima i ponorima i održao raspravu. To je bila prva stručna rasprava o nekoj špilji ili jami u svijetu i na njoj je I. V. Valvasor pokazao toliko znanje o krasu, hidrologiji i geologiji da se ova rasprava smatra za prvu doktorsku disertaciju iz područja speleologije u svijetu. Valvasor je odmah primljen za člana Kraljevskog društva. Ovaj Slovenac je tako postao prvi doktor speleologije u svijetu. Rasprava o kojoj je riječ objavljena je pet godina poslije.

Ipak, najznačajnije Valvasorovo djelo je knjiga "Slava vojvodine Kranjske". Sastoji se od četiri debela sveska (knjige), objavljena 1689. u Nurnbergu i Ljubljani, na njemačkom jeziku pisanom goticom. Iz djela je vidljivo da je dobro poznao stanje speleologije u svijetu te da je sam sudjelovao u mnogim istraživanjima špilja i jama, od kojih su neka bila veliki sportski podvizi, naročito ona u kojima je pomoću čamaca svladavao podzemne vodene tokove.

Proputovao je i opisao hrvatske krajeve koji su graničili sa Slovenijom i usput, ne s posebnom namjerom, dao neke speleološke podatke iz Hrvatske, koji su tek nedavno proučeni detaljno. Za razvoj planinarstva i speleologije u Hrvatskoj, Valvasor je značajan zbog opisa i grafičkih prikaza hrvatskih krajeva, naročito gradova, utvrda i planina - Klek, Velebit, Dinara. Vjerno je opisao i ilustrirao sve hrvatske gradove toga doba, među njima i grad Tounj kraj Ogulina. Na crtežu objavljenom u 4. knjizi na str. 70, a koji prikazuje utvrđeni grad, crtač je prikazao najbližu okolicu grada, pa je tako nacrtao i otvor špilje Tounjčice (ondašnji naziv je bio Jurića špilja). Ulaz je tada bio zazidan visokim zidom kao zaklon za

obranu od Turaka, što se na slici dobro vidi. Ta slika predstavlja najstariji slikovni prikaz jednog špiljskog ulaza u Hrvatskoj. Iako je crtež ulaza u špilju slučajan, on ne umanjuje njegovu vrijednost.

Tekstom je Valvasor opisao samo jednu špilju u Hrvatskoj - Drušku peć (današnji naziv) iznad Mošćeničke drage blizu Opatije (knjiga 2, str. 295). Taj neveliki i jedini opis ove špilje objavljujemo u cijelosti, u slobodno prijevodu autora.

"82. poglavlje, O JEDNOJ ŠPILJI OVOG PETOG DIJELA, JEDNA VELIKA ŠPILJA U AUSTRIJI

U prethodna četiri dijela opisana je država Kranjska u kojoj ima dosta špilja, u ovom petom dijelu, međutim, ima samo jedna ali dosta velika, a nalazi se blizu crkve Sv. Marine uz more, odakle treba krenuti prema brdu Učka. U nju se može ući oko osam velikih milja do siga.

U toj velikoj špilji nalazi se jedno veliko neobično postolje načinjeno od jakih srušenih stupova. Od njih su ljudi iz okolice izrađivali orijaški krevet za nekog diva koji je pred mnogo godina stanovao u ovoj špilji ili špelunki. Tako ljudi pričaju, jer za to nemaju drugog objašnjenja. osim spomenutog postolja, u špilji se ne može vidjeti ništa drugo vrijedno".

Od ostalih špilja i jama u Hrvatskoj, samo je spomenuo da ih ima još ali ih nije detaljno opisao. Jedan tekst o tome nalazi se u 2. knjizi na str. 142; navod je u slobodnom prijevodu autora:

"Tako piše također i Plinije o jednoj jami (u Dalmaciji) iz koje i za najljepšeg sunčanog vremena puše van strašan vjetar, i to tako da se u jamu ne može baciti niti jedan lakši predmet. Takvih špilja, od malih rupa do golemih provalja, moglo bi se nabrojiti još mnogo."

Mirko Malez je u svom djelu "Povijest speleoloških istraživanja u Hrvatskoj" napisao da je I. V. Valvasor opisao i mnogo drugih špilja i jama u Hrvatskoj, među ostalim i špilje na Trsatu u Rijeci. Pažljivim proučavanjem Valvasorovog opisa Rijeke i Trsata ustanovio sam da se opis špilja u poglavlju o Trsatu ne odnosi ni na Trsat, ni na hrvatske predjele, već

Do sada neobjavljeni crtež I. V. Valvasora, Mošćenice kraj Opatije gdje se u blizini nalazi špilja Druška peč. U pozadini Učka.

na Nazaret u Palestini. Tu se, naime, dio teksta odnosi na današnje svetište na Trsatu i opis događaja iz 1291., kad je, po legendi, anđeo prenio crkvicu iz Palestine na Trsat, a tamo je, u okolici crkvice u Nazaretu bilo više špilja, među njima i umjetna špilja uređena za stanovanje, u kojoj je živjela Blažena Djevica Marija s Josipom, a Isus provodio svoje djetinjstvo. Nažalost, u opisu grada Rijeke i Trsata Valvasor uopće ne spominje špilje, pa ni umjetne.

Iako je ovim proučavanjem "Slave vojvodine Kranjske" ustanovljeno da je speleološka djelatnost I. V. Valvasora u Hrvatskoj bila znatno manja nego li se do sada smatralo i ovoliko što jest ima svoju vrijednost i važnost za razvoj speleologije u Hrvatskoj. No, proučavanje Valvasorovih djela time nije iscrpljeno. Valja se prisjetiti da je Valvasor objavljivanje svih svojih djela financirao sam, na što je potrošio mnogo novca tako da je gotovo pred samu smrt bio prisiljen prodati svoj dvorac i sve svoje zbirke.

Jedan dio tog blaga - 18 svezaka grafičkih listova - kupio je tadašnji zagrebački biskup Ignacije Mikulić i pohranio ih u Metropolitansku knjižnicu Zagrebačkog kaptola. Ti se svesci i danas nalaze u Zagrebu. Dio svezaka crkvenog sadržaja (15 komada), koji sadrže slike svetaca, kipova, oltara, raspela i dr. pohranjeno je u Grafičkom kabinetu HAZU, a dio svezaka svjetovnog sadržaja (3 kom) u Trezoru Sveučilišne knjižnice, u odjelu Metropolitana. Planinarima i speleolozima zanimljiva su ova tri sveska u Trezoru Sveučilišne biblioteke, koji se vode pod nazivom "skice gradova u Kranjskoj". U jednom svesku nalaze se skice (slike, crteži) objavljene u knjizi "Slava vojvodine Kranjske", a u svescima pod signaturom MR 198 i MR 199 skice koje do sada nisu nigdje objavljene. U svaki svezak tvrdih korica uvezano je stotinjak raznih skica crtanih olovkom, tintom ili nekom vodenom bojom. Veličina papira u svih skica je 15 x 25 cm. Na svescima nema nikakvih natpisa osim naljepnice s bibliotečnim brojem.

Svaka skica ima naslov pisan njemačkim jezikom, ponekad koju riječ teksta na slici i neki broj unutar okvira slike ili uz sam okvir te broj dodan kasnije olovkom izvan okvira slike. Nema pisanog komentara uz slike.

Svaka slika predstavlja neki dvorac, grad ili gradić, selo ili samo jednu zgradu ali i njihovu okolicu. Baš je ta okolica zanimljiva prirodoslovcima, jer su na mnogim slikama nacrtana okolna brda i planine, kao i ulazi u neke špilje. Slike sa speleološkim motivima nalaze se samo u svesku br. MR 199, i sve se odnose samo na špilje u Sloveniji (9). Barem jedna četvrtina svih slika odnosi se na motive iz Hrvatske i to su danas prvo-razredni povijesni dokumenti nekih naših većih i manjih gradova kao i njihove okolice. Zanimljivo je vidjeti kako su prije tri stoljeća izgledali gradovi: Novigrad, Mošćenica, Kastav, Rijeka, Kraljevica, Škrlevo, Brinje, Žumberak i dr, ali i pogledati slike koje predstavljaju za sada nepoznate građevine i nepoznate predjele.

Bibliografija radova I. V. Valvasora:

- 1687: An Extract of a letter to the Royal Society out of Corniola, being full and accurate description of the wonderful Lake of Zerknitz in that Country, Philosoph. Transact. R. Soc., 1991, 411-426
- 1689: Die Ehre des Herzogthums Crain, Nurnberg - Laybach
- 1692: Lacus Circniensis Rarrisimi Carnioliae Cimelli potiora phaenomena, Acta Erudita, Lipsensium, 634-644

Bibliografija radova o I. V. Valvasoru:

- M. Rupel, 1951: Valvasorjevo berilo, Mladinska knjiga, VII-XXIV, Ljubljana, 3-365
- Roman Savnik, 1960: Prvi raziskovalci našeg kraškog podzemlja, Naše jame, Ljubljana, str. 1-2
- Vladimir Blašković, 1957: Povijest hrvatskog planinarstva, Zagreb, str.24
- Andrej Kranjc, 1977: Najstarejši objavljeni načrt kraške jame, Proteus, Ljubljana, br. 39, str. 7
- Trevor Shaw 1979: History of cave science, Chrymymch, str. 24
- Vlado Božić, 1982-1983: Najstariji slikovni prikazi speleoloških objekata u Hrvatskoj, Speleolog, Zagreb, str. 42-49
- B. Reisp, 1983: Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor, Mladinska knjiga, Ljubljana, str. 431
- Andrej Kranjc, 1984: J. V. Valvasor-prvi slovenski jamar in krasoslovec, Obzornik, Ljubljana, br. 2, str. 84
- Mirko Malez, 1984: Povijest speleoloških istraživanja u Hrvatskoj, Deveti jugoslavenski speleološki

kongres, -Zagreb, str. 73-102

- Aleš Lajovic, 1985: O Podpeški jami v Dobrepolju, Naše jame, Ljubljana, str. 32-34
- Vlado Božić, 1985: Najstariji slikovni prikaz hrvatskih speleoloških objekata, Naše planine, Zagreb, br. 5-6, str. 93-100
- B. Reisp, 1987: Korespondenca Janeza Vajkarda Valvasora z Royal Society, SAZU, Ljubljana
- Aleš Lajovic, 1988: Janez Vajkard Valvasor naš prvi Anonimus, 1988: Doktorati slovenskih znanstvenikov ki so obravnavali kras, Naše jame, Ljubljana, br. 30, str. 77-78
- Dušan Novak, 1988: Građivo za slovensko speleološko biografijo z bibliografijo, Naše jame, Ljubljana, br. 30-Dodatek, str. 182-183
- Andrej Kranjc, 1989: O krasu izvan Kranjske, Acta carsologica, Ljubljana, Tom XVIII, str. 105-112
- Vlado Božić, 1990-1991: Prikazi špilje Tounjčice u prošlim stoljećima, Speleolog, Zagreb, str. 39-43
- Marko Aljančič, 1991: Ob 350-letnici rojstva J. V. Valvasorja in nekateri drugih obletnicah, Naše jame, Ljubljana, br. 33, str. 140
- Andrej in Maja Kranjc, 1992: Older theories on underground accumulations in karst, Proceedings of the ALCAD 92 International Conference on Speleo History, Karst es Barlang, Budapest, p. 63-66
- Vlado Božić, 1994: Cave entrances on the as yet unpublished sketches of I. V. Valvasor, u tisku

SPELEOLOŠKA DJELATNOST I. V. VALVASORA U HRVATSKOJ (povodom 300-godišnjice smrti)

SAŽETAK

Detaljno proučavanje Valvasorove speleološke djelatnosti u Hrvatskoj imalo je za rezultat spoznaju da je ona bila relativno mala, manja nego se pretpostavljalo ali ipak značajna obzirom na vrijeme kad je ostvarena.

I. V. Valvasor je rođen 27. 5. 1641. u Ljubljani, a umro 19. 11. 1693. u Kršk. Proputovao je cijelu Europu i dio Afrike, ali i cijelu Sloveniju (Kranjsku) i njoj susjedne zemlje. U dvorcu Bogenšperk u Litiji obrađivao je podatke skupljene na putovanjima i 1689. objavio ih u 4 debele knjige pod naslovom "Slava Vojvodine Kranjske". Bio je priznati svjetski znanstvenik, njegova rasprava o izvorima i ponorima Cerkniskog jezera, održana u Londonu 1687., smatra se za prvu speleološku doktorsku disertaciju u svijetu, nakon koje je odmah bio primljen za člana Kraljevskog društva u Londonu.

U "Slavi..." je obradio i dio Hrvatske koja je onda pripadala pod Aus-

triju. U 2. knjizi dao je opis samo jedne male špilje (Druška peć-današnji naziv) kod Mošćenice ispod Učke. To je naj-stariji opis neke špilje u Hrvatskoj. U istoj knjizi u dvije rečenice spomenuo je jednu jamu u Dalmaciji iz koje puše jaki vjetar. U 4. knjizi dao je crtež grada Tounja kraj Ogulina na kojem se vidi ulaz u špilju zazidan visokim zidom za obranu od Turaka i iz koje izvire rijeka. To je najstariji crtež ulaza u neku špilju u Hrvatskoj.

Pretpostavka da je opisao i neke umjetne špilje na Trsatu u Rijeci nije točna. Taj se tekst odnosi na špilje u Palestini, a s Trsatom su vezane samo legendom o crkvi koju je anđeo prenio iz

Palestine na Trsat 1291, nakon čega je kasnije tu sagrađena druga crkva i samostan, a danas je to poznato svetište.

Zbog velikih troškova tiskanja ovih knjiga, Valvasor je bio prisiljen prodati dvorac i sve svoje zbirke. Dio zbirke - 18 svezaka raznih crteža - kupio je onda zagrebački biskup Ignacije Mikulić, a danas je pohranjena u grafičkom kabinetu HAZU (crkveni motivi) i odjelu Metropolitane Sveučilišne biblioteke (svjetovni motivi). Ti su crteži proučeni tek 1993. Ustanovljeno je da ima i speleoloških motiva - svega 9. i svi se odnose na Sloveniju. Motivi iz Hrvatske zanimljivi su samo s povijesnog i planinarskog gledišta.

CAVING ACTIVITY OF I. V. VALVASOR IN CROATIA (by 300th anniversary of death)

ABSTRACT

Detailed study of Valvasor's caving activity in Croatia has as a result the cognition that it was relatively small, much smaller as it was supposed, but still significant because of time when it was done.

I. V. Valvasor was born on 27th May 1641 in Ljubljana, and died on 19th November 1693 in Krško. He travelled all the Europe and a part of Africa, but all the Slovenia (Crain) and adjoining lands too. In the castle of Bogenšperk in Litija he worked out the data collected on his travels and in 1689 he published 4 thick books titled "Glory of the dukedom Crain" He was known scientist, his traits about sources and sunks of the Cerknica lake, held in 1687. in London, was considered as the first speleological doctor's dissertation in the world. After that he joined the Royal Society in London.

In the "Glory.." he elaborated a part of Croatia what in that time has been under Austria. In the 2nd book he described only one little cave Druška peć- (today's name) near Mošćenica under Učka-mountain. This is the oldest description of a cave in Croatia. In the same book, in two sentences only, he mentioned a pothole in Dalmatia from which a strong wind was blowing out. In 4th book he published a sketch of the town Tounj near Ogulin wherein a cave entrance with a high defence-wall against the Turks and a river flowing off the cave can be seen. This is the oldest sketch of a cave entrance in Croatia.

A hypothesis that he described some caves (manmade) on the Trsat in Rijeka is not correct, the text is relevant to the caves in Palestine, and with Trsat it is related only by a legend about a little church, transmitted by an angel from Palestine to Trsat in 1291, after what there an other church and monastery were built - today is there a well known sanctuary.

Because of big expenses of publishing his books Valvasor was compelled to sell out the castle and his all collection. Apart of these collections - 18 volumes of different sketches - bought than Zagreb's bishop Ignacije Mikulić. Today one part of them are stored in the Graphic Cabinet of HAZU (Croatian academy of science and art) and the other part in the Metropolitana department of the University Library in Zagreb. These sketches were studied only in 1993. There are cave related sketches too, but only 9, all from Slovenia. Sketches from Croatia are of interest for the historians and mountaineers as documents of this time.